

TOEKOMSTBEELDEN

Basisinkomen. Alternatieve uitkering of nieuw paradigma?

Joop M. Roebroek en Erik Hogenboom

In deze bijdrage wordt de reikwijdte van het basisinkomen als toekomstige optie onderzocht tegen de achtergrond van recente maatschappelijke veranderingen en wijzigingen in stelsels van sociale zekerheid. Daartoe worden vier lijnen van argumentatie benut. Allereerst wordt het basisinkomen geplaatst binnen het geheel van bestaande sociale zekerheidsarrangementen. Daarbij wordt betoogd dat het basisinkomen een elementaire vorm van onvoorwaardelijk inkomen in termen van arbeid en inkomen representeert. Ten tweede wordt de actualiteit van het basisinkomen aan een nader onderzoek onderworpen. Daarbij worden argumentaties voor en tegen een basisinkomen bestudeerd, wordt het sociale en politieke draagvlak in kaart gebracht, en wordt een specifieke relatie tussen de validiteit van het basisinkomen als toekomstige optie enerzijds, en de mate van werkloosheid en het specifieke karakter van het bestaande stelsel van sociale zekerheid anderzijds bloot gelegd. Ten derde wordt het basisinkomen tegen de achtergrond van bredere processen van maatschappelijke ordening geplaatst, als onderdeel van maatschappelijke projecten. Dat concept refereert aan een min of meer coherent geheel van ideeën en opvattingen over maatschappelijke ordening en de specifieke relatie tussen staat en maatschappij. Tenslotte worden enige argumenten naar voren geschoven inzake een heroverweging van bestaande stelsel van sociale zekerheid en mogelijke veranderingsprocessen in de (nabije) toekomst.

INLEIDING

Sedert het begin van de economische en politieke crisis in de meeste Westerse democratieën, rond 1970, komt de welvaartsstaat van diverse zijden van het maatschappelijke en politieke leven onder zware druk te staan. Ter rechter zijde lijken conservatieve opties te verwijzen naar eenvoudige en effectieve oplossingen. Meer markt en minder collectieve vormen van maatschappelijke ondersteuning. Minder staat en meer vrijheid voor burgers. Echter, eerste aanzetten tot een dergelijke oriëntatie door Ronald Reagan en Margaret Thatcher hebben duidelijk gemaakt dat het vertalen van ideologische slogans in concreet beleid geen gemakkelijk karwei is en vele maatschappelijke en politieke obstakels ontmoet. Van de ander zijde van het politieke spectrum wordt een welhaast tegengesteld perspectief naar voren geschoven door sommige vakbonden, een enkele politieke partij, belangenorganisaties van uitkeringsgerechtigden, Kerken, wetenschappelijke adviesorganen, wetenschappers en individuele politici - de invoering van een basisinkomen als antwoord op toekomstige problemen en uitdagingen.

In dit artikel wordt de reikwijdte van het debat over het basisinkomen bestudeerd tegen de achtergrond van recente veranderingen in de maatschappij en de stelsels van sociale zekerheid. De analyse is gebaseerd op het onderzoeksproject 'Basisinkomen. Alternatieve uitkering of nieuw paradigma?' dat in 1988 en 1989 in opdracht de Commissie Onderzoek Sociale Zekerheid (COSZ) van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is uitgevoerd (1). Het project richtte zich voornamelijk op het analyseren van de internationale discours over het basisinkomen, en dan niet in louter beschrijvende zin, maar met als doelstelling de relevantie van het basisinkomen als toekomstige optie voor het debat over de sociale zekerheid te onderzoeken.

Vier thema's komen in dit artikel nader aan de orde. De verhouding tussen het basisinkomen en bestaande vormen van sociale zekerheid; het basisinkomen als daadwerkelijke politieke optie; stelsels van sociale zekerheid (en de optie van het basisinkomen) en hun bredere sociaal-politieke context; en de toekomst van stelsels van sociale zekerheid (en de optie van het basisinkomen).

1. BASISINKOMEN. ALTERNATIEVE UITKERING OF NIEUW PARADIGMA ?

Vanaf het moment dat de moderne industriële samenleving haar intrede doet, ontstaat een nauwe band tussen twee vormen van reproductie van levensvoorwaarden voor burgers, de private en de collectieve. De private vorm wordt, nog steeds, in belangrijke mate gesymboliseerd door het loon als uitdrukking van de strikte relatie tussen arbeid en inkomen, en de collectieve door het toenemende aandeel van staatsactiviteiten en -uitgaven op de terreinen onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en sociale zekerheid. Deze verhouding tussen private en collectieve vormen van reproductie heeft belangrijke veranderingen ondergaan. Feitelijk veroveren collectieve vormen van maatschappelijke reproductie een dominante positie vanaf het midden van de jaren zeventig. Binnen de Nederlandse welvaartsstaat verkrijgt in de jaren tachtig al ongeveer éénderde van alle individuen ouder dan twintig jaar een inkomen via de sociale zekerheid. Dat aantal verdubbelt zowat tussen 1960 (17,2 per cent) en 1982 (34,2 per cent) (2). In de Duitse welvaartsstaat verwerft ongeveer een kwart van de personen ouder dan 19 jaar een inkomen op basis van programma's binnen de welvaartsstaat (3).

De discussie over het basisinkomen brengt het thema van de verhouding tussen private en collectieve maatschappelijke reproductie op een heel specifieke wijze tot uitdrukking. In zijn meest verreichende vorm representeert het basisinkomen als *onvoorwaardelijk inkomen* de uiteindelijke dominantie van collectieve ten opzichte van private vormen van maatschappelijke reproductie.

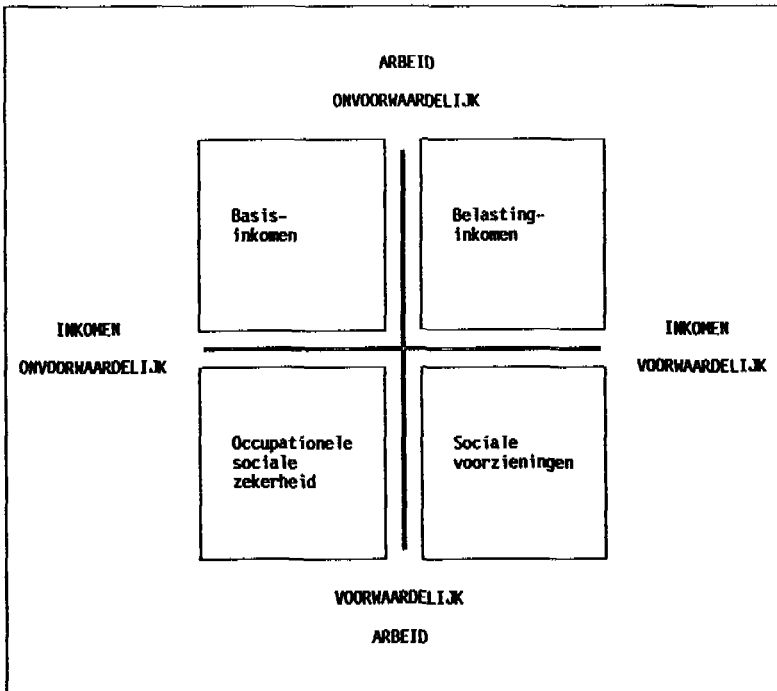
De centrale vraag van het onderzoeksproject luidt in die samenhang : wat is de reikwijdte van deze uiteindelijk meest uitgesproken vorm van collectieve reproductie ? Drie mogelijke antwoorden staan daarbij open. Een eerste antwoord beschouwt het basisinkomen louter als een *alternatieve uitkering*. Daarbij blijft het basisinkomen geheel binnen het raamwerk van de bestaande sociale zekerheid. Wel kan het zijn dat het tegenover de bestaande verscheidenheid en complexiteit van uitkeringen een meer eenduidige en eenvoudige vorm van uitkering vertegenwoordigt. Een tweede antwoord vat het basisinkomen veeleer op als een *nieuw paradigma* voor maatschappelijke ordening. Daarbij maakt het basisinkomen deel uit van een breder perspectief, gericht op vergaande wijzigingen binnen economische, sociale, politieke en ecologische verhoudingen. Of, en dat vormt een derde antwoord, het basisinkomen belichaamt feitelijk beide voorafgaande aspecten. Het basisinkomen vormt, in eerste instantie als alternatieve uitkering, uiteindelijk de weg waarlangs ook verdergaande hervormingen

binnen de economische, sociale, politieke en ecologische verhoudingen (nieuw paradigma) tot stand komen ?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het allereerst nuttig het basisinkomen te situeren binnen het bredere veld van de sociale zekerheid, om vervolgens een nadere uitwerking van het concept zelf ter hand te nemen.

De positie van het basisinkomen, als onvoorwaardelijke vorm van inkomen, in relatie tot andere voorwaardelijke vormen van sociale zekerheid, wordt in de navolgende typologie beschreven aan de hand van de variabelen *arbeid en overig inkomen*. Uitgaande van de vraag of arbeid, dan wel ander inkomen als voorwaarde wordt gehanteerd, kan de volgende algemene typologie van vormen van sociale zekerheid worden geconstrueerd.

Schema 1 : Typologie van vormen van sociale zekerheid

-
- A. *Basisinkomen* : inkomen dat onvoorwaardelijk is in termen van arbeid en overig inkomen, d.w.z. basisinkomen kan worden verkregen onafhankelijk van de vraag of een persoon betaalde arbeid verricht, bereid is betaalde arbeid te verrichten of in het verleden betaalde arbeid heeft verricht, en onafhankelijk van de vraag of deze persoon (of iemand anders uit het huishouden) overig inkomen geniet;
 - B. *Inkomen op basis van belastingen* : inkomen dat onvoorwaardelijk is in termen van arbeid, maar voorwaardelijk in termen van overig inkomen;
 - C. *Inkomen op basis van occupationele sociale zekerheid* : inkomen dat afhankelijk is in termen van arbeid, maar onafhankelijk is in termen van overig inkomen;
 - D. *Inkomen op basis van sociale voorzieningen* : inkomen dat voorwaardelijk is zowel in termen van arbeid, als in termen van overig inkomen.

Als ideaaltype van sociale zekerheid vormt het basisinkomen een elementaire vorm van *onvoorwaardelijk inkomen*. Datzelfde geldt ook voor concrete voorstellen tot invoering van een volledig basisinkomen. Naast deze voorstellen worden evenwel ook andere modellen naar voren geschoven die minder gemakkelijk zijn te classificeren. Om dat gegeven nader te kunnen bestuderen, worden in het onderzoek vier variabelen gebruikt om het concept van het basisinkomen nader te definiëren: *centrale kenmerken* (de harde kern) van het concept (de onvoorwaardelijkheid in termen van arbeid, overig inkomen, type van huishouden en persoonlijke kenmerken), *beschrijvende dimensies* (aard van de prestaties, financiering, organisatie en uitvoering, kring verzekerden, hoogte van de uitkering, mate van herverdeling, mate van individualisering, toelatingsvoorwaarden, implementatie), *algemene samenhangen* (de verhouding met bestaande vormen van sociale zekerheid, complementaire vormen van sociaal beleid, sociale structurering, sociale en politieke strategieën, en de vorming van maatschappelijke en politieke coalities) en *onderliggende doeleinden* (economische, sociale, politieke, institutionele en ecologische).

Schema 2 : Modellen voor een basisinkomen

VOORWAARDELIJK OF ONVOORWAARDELIJK				
	Volledig of partieel Basisinkomen	Huishouden Basisinkomen	Negatieve inkomsten- belasting	Contractueel Basisinkomen
Arbeid (sociale dienstbaarheid)	onvoor- waardelijk	onvoor- waardelijk	onvoor- waardelijk	voor- waardelijk
Ander inkomen	onvoor- waardelijk	onvoor- waardelijk	voor- waardelijk	onvoor- waardelijk
Type huishouden	onvoor- waardelijk	voor- waardelijk	(on)voor- waardelijk	onvoor- waardelijk
Persoonlijke kenmerken	(on)voor- waardelijk	(on)voor- waardelijk	(on)voor- waardelijk	(on)voor- waardelijk

Uitgaande van de centrale karakteristieken, de mate van autonomie in termen van arbeid, overig inkomen, type huishouden en specifieke persoonlijke kenmerken kan een typologie van modellen van basisinkomen worden ontwikkeld. Dat resulteert in vijf (proto)typen : een *volledig basisinkomen*, een *partieel basisinkomen*, een *huishouden basisinkomen*, een *negatieve inkomstenbelasting* en een *contractueel basisinkomen*. Uitgaande van de ideeën en voorstellen binnen het internationale debat over het basisinkomen, en tot op zekere hoogte in tegenstelling tot de meer algemene classificatie in termen van bovenstaande typologie van vormen van sociale zekerheid, wordt daarbij een variabele graad van autonomie gehanteerd. Alleen een volledig basisinkomen vertegenwoordigt een onvoorwaardelijke vorm als zodanig. De andere typen bevatten diverse vormen van voorwaardelijkheid. Zo staat een contractueel basisinkomen meer in de traditie van Edward Bellamy, Jozef Popper-Lynkeus, Jacques Duboin and Lady Julliet Rhys-Williams, en meer recent, Gunnar Adler-Karlsson en Adré Gorz. Hierbij vormt het basisinkomen een tegenprestatie voor maatschappelijke dienstbaarheid (voorwaardelijk in termen van arbeid), wordt het basisinkomen opgevat als onderdeel van een contract tussen een individuele burger en de samenleving in termen van het volbrengen van maatschappelijke dienstplicht.

Deze typologie, en daaraan gekoppeld de andere (drie) algemene variabelen, is dan vervolgens gebruikt om de internationale discussie over het basisinkomen in kaart te brengen en de centrale onderzoeksvragen te beantwoorden.

2. HET INTERNATIONALE DEBAT OVER HET BASISINKOMEN

De analyse van het internationale debat over het basisinkomen omvat de discussies in België, de Bondsrepubliek Duitsland, Canada, Denemarken, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Zweden het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Diverse aspecten van het debat zijn aan een nader onderzoek onderworpen : meer algemene discussies over de welvaartsstaat en de sociale zekerheid tegen de achtergrond van nieuwe socio-economische en sociale problemen en uitdagingen in de komende jaren, argumenten voor en tegen het basisinkomen (macro-economisch, micro-economisch, sociaal, politiek, institutioneel en socio-ecologisch), het sociale en politieke draagvlak voor basisinkomen opties, en concrete voorstellen, en dan met name het soort basisinkomen in termen van bovengenoemde modellen, zoals naar voren geschoven door maatschappelijke en politieke organisaties, en individuele auteurs.

Dit onderzoek is gebaseerd op kwalitatieve analyse van partijprogramma's, programma's en stellingnamen van werkgeversorganisaties, vakbonden, rapporten van adviescolleges, discussies in parlementen, toespraken van politici en andere *dirigeants politiques*, de rapportages van symposia, congressen en andere bijeenkomsten, discussiebijdragen in kranten, standpunten van kerken boeken en artikelen van wetenschappers, politici en wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, pamfletten, brochures, circulaires en programma's van organisaties van uitkeringsgerechtigden en andere actiegroepen, etc. Bij deze analyse van de internationale discussie over het basisinkomen wordt het basisinkomen opgevat als een mogelijke uitkomst van het transformatie proces van stelsels van sociale zekerheid. Daarbij wordt een poging ondernomen antwoorden te formuleren op de vragen : vormt het basisinkomen eenvoudigweg een alternatieve uitkering (hypothese 1), een nieuw paradigma voor maatschappelijke ordening (hypothese 2) of een onlosmakelijke eenheid van beide opties (hypothese 3) ?

Het is ondoenlijk de resultaten van deze internationale survey binnen het bestek van dit artikel in al zijn rijkheid aan details en verscheidenheid te etaleren. Ook is het nog te vroeg de geformuleerde hypothesen reeds hier nader te bespreken. In deze paragraaf worden een aantal algemene aspecten van het internationale debat aangedragen om allereerst een antwoord te formuleren op de vraag tot op welke hoogte, en op welke wijze de basisinkomen optie kan worden opgevat als een antwoord op wezenlijke (en te voorziene) veranderingen in de samenleving en de geleidelijke transformatie van stelsels van sociale zekerheid. Vier aspecten zijn in die context van belang: de historische verhouding tussen sociale zekerheid en basisinkomen, wezenlijke uitdagingen in termen van argumenten voor en tegen een basisinkomen; de maatschappelijke en politieke basis voor basisinkomen opties; en de verhouding tussen de ontwikkeling van de welvaartsstaat (werkgelegenheid en de aard van het stelsel van sociale zekerheid) en de (institutionele en maatschappelijke) validiteit van basisinkomen opties.

De ontwikkeling van de stelsels van sociale zekerheid sedert 1870 kan niet alleen in een aantal verschillende fasen worden onderverdeeld (4), deze wordt tevens gekenmerkt door een soort golfbeweging tijdens de onderscheiden fasen zelve. De eerste jaren worden gekenmerkt door min of meer fundamentele discussies over de wijze waarop nieuwe demografische, sociaal-economische, sociale en culturele uitdagingen en problematieken tegemoet moeten worden getreden (5). Vanaf het ogenblik dat deze discussies, en daarmee gepaard gaande politieke strijd, hebben geleid tot zekere compromissen, worden de stelsels van sociale zekerheid verder uitgewerkt langs de lijnen van die compromissen. Vooral jaren van meer fundamentele bezinning zijn van belang voor een nadere interpretatie van de historische verhouding tussen bestaande dominante vormen van sociale zekerheid en nieuwe alternatieve opties. Anders dan veelal wordt beweerd, is het basisinkomen geenszins een idee van meer recente datum. In al de eerdere perioden van meer fundamentele discussie (de jaren tussen 1870 en 1880, de jaren twintig en de jaren veertig) treedt het basisinkomen op als een soort *main challenger* (6). Kort gezegd komt dat hierop neer: de rolverdeling tussen dominante vormen van sociale zekerheid (Bismarckiaanse of Beveridgeaanse sociale zekerheid) aan de ene kant, en het basisinkomen als centrale uitdager aan de andere kant, kan allereerst worden toegeschreven aan het feit dat bestaande stelsels van sociale zekerheid een belangrijk mechanisme vormen om maatschappelijke en politieke verhoudingen te controleren, en met name het optreden van de organisaties van de werkende klasse. Ten tweede, en dat is een argument van gelijke waarde, is het ontkoppelen van arbeid en inkomen onbespreekbaar voor de belangrijkste maatschappelijke en politieke organisaties.

Bij het bestuderen van problematieken en nieuwe uitdagingen die op bestaande stelsels van sociale zekerheid aankoersen en vragen om nadere bezinning op alternatieve opties, kunnen diverse routes worden gevolgd : bijvoorbeeld een inventarisatie van nieuwe uitdagingen in termen van veranderingen in de demografische samenstelling van de bevolking (ontgroening en vergrijzing), wijzigingen in de grondslagen van de produktie (nieuwe technologie), nieuwe industriële en arbeidsverhoudingen (flexibiliteit), veranderende rolpatronen van mannen en vrouwen, wijzigingen in de waardenpatronen die burgers volgen wanneer zij eisen stellen ten aanzien van de maatschappelijke reproductie van levensvoorwaarden, of een toenemende internationale integratie van stelsels van sociale zekerheid. Een andere aanpak, gevolgd in dit onderzoeksproject, en meer direct gekoppeld aan veranderingsprocessen van stelsels van sociale zekerheid, vormt de analyse van argumenten vóór of tegen de invoering van een basisinkomen (of andersom een analyse van de vóór en tegens van behoud van bestaande stelsels). Een lange lijst van (macro-economische, micro-economische, sociale, politieke, institutionele en ecologische) argumenten voor en tegen de invoering van een basisinkomen is opgemaakt. In plaats van een encyclopedisch overzicht volgen hier twee meer algemene observaties.

Allereerst, argumenten voor de invoering van een basisinkomen, als ook kritische overwegingen ter zake, worden in belangrijke mate aan de linkerzijde van het politieke spectrum geformuleerd. Alleen zijn de actoren verschillend. In termen van politieke partijen en maatschappelijke organisaties worden argumenten voor een basisinkomen aangedragen door kleine linkse politieke partijen en enkele kleine vakbonden, nieuwe sociale bewegingen en organisaties van uitkeringsgerechtigden. Hoewel ook in kringen van voorstanders van invoering van een basisinkomen en ter rechterzijde kritische overwegingen naar voren worden geschoven, worden deze overwegingen toch voornamelijk verwoord binnen sociaal-democratische partijen, groene partijen, vakcentrales en grote vakbonden. Dat ligt ook voor de hand. Binnen deze organisaties opereren kleinere en grotere minderheden die voor invoering van een basisinkomen pleiten en op die manier hun organisatie aansporen tot een meer fundamentele discussie in termen van overwegingen voor en tegen invoering.

Ten tweede, ten aanzien van de argumenten die over het basisinkomen worden gewisseld, kunnen bredere lijnen van argumentatie worden vastgesteld. Hoewel deze zeker een gemeenschappelijke basis bezitten (strijd tegen armoede, minder bureaucratie, meer efficiency) kunnen twee meer algemene lijnen van argumentatie worden onderscheiden : een *marktgerichte* en een *collectieve* optie. De

marktgerichte optie rust grotendeels op twee centrale lijnen van argumentatie, de één (macro- en micro-) economisch en de ander institutioneel getint. De economische argumentatie voert aan dat de invoering van een basisinkomen meer ruimte schept voor een onbelemmerde werking van de markt inzake industriële innovatie en introductie van nieuwe technologie, arbeidskosten, mobiliteit en flexibiliteit, inzet van diverse vormen van arbeid, structuur van de arbeidsmarkt, arbeidsverhoudingen en loonvorming. De institutionele argumentatie legt nadruk op de noodzaak tot vereenvoudiging van het bestaande systeem van belastingen en stelsel van sociale zekerheid, het verhogen van de doelmatigheid en het creëren van ruimte voor private arrangementen in de bovenminimale sfeer. Ook enige sociale en politieke argumentaties kenmerken deze optie: het voorkomen en indammen van maatschappelijke onvrede en onrust, alsmede het versterken van maatschappelijke en politieke cohesie en legitimiteit op basis van bestaande sociale verhoudingen. De collectieve optie hanteert een breder scala van argumenten. Vrijwel alle nader onderscheiden categorieën komen daarbij aan bod. Centraal staan als macro- en micro-economische argumenten de herverdeling van arbeid, het opheffen van de scheiding tussen diverse vormen van arbeid (formele en informele, betaalde en onbetaalde arbeid), het vergroten van de keuze voor het soort arbeid dat een individu wenst te verrichten, het verbeteren van de arbeidsomstandigheden; als sociale argumentatie het vergroten van individuele autonomie, strijd tegen het patriarchaat, economische onafhankelijkheid (met name van vrouwen), het verhogen van maatschappelijke solidariteit en het tegengaan van een tweedeling van de samenleving; als politieke argumenten vergaande democratisering, het verhogen van maatschappelijke participatie en het versterken van de machtspositie van werkenden en uitkeringstrekkenden; als institutionele argumenten meer eenvoudige, cliëntvriendelijke en minder repressieve arrangementen; en tenslotte een brede reeks van sociaal-ecologische argumenten.

Hoe staat het vervolgens met de maatschappelijke en politieke basis voor nieuwe opties voor sociale zekerheid, en meer specifiek, de basisinkomen optie? Het is ten tijde van de discussies over de toekomst van de welvaartsstaat en de stelsels van sociale zekerheid, het begin van de jaren tachtig, dat het basisinkomen opnieuw zijn intrede doet. De optie wordt uitvoerig besproken in een toenevend aantal landen. In de loop van de jaren zeventig wordt het basisinkomen actueel in het Verenigd Koninkrijk, de Bondsrepubliek Duitsland en Nederland in de loop van de jaren zeventig; in de jaren tachtig verspreidt de optie zich verder over België, Denemarken, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Oostenrijk,

Zweden, en uiteindelijk, via het Europese Parlement ook tot de Europese Gemeenschap als zodanig.

Daarnaast is het aantal organisaties, partijen en individuen dat, hetzij als voorstander, hetzij als tegenstander in het debat verzeild raakt, sterk toegenomen. In de jaren tachtig kunnen voorstanders voor het basisinkomen als een negatieve inkomstenbelasting of een partieel basisinkomen zowel aan de rechter, als aan de linker zijde van het politieke spectrum worden aangetroffen. Voorstanders van andere varianten van een basisinkomen (volledig, huishouden- of contractueel basisinkomen) treden als meerderheden op binnen nieuwe sociale bewegingen, organisaties van uitkeringsgerechtigden, voornamelijk de werklozenbeweging, alternatieve bewegingen rond arbeid en inkomen, en sommige groene partijen (België, Ierland en het Verenigd Koninkrijk). Als minderheden binnen sociaal-democratische partijen, vakbonden, en andere groene partijen (Bondsrepubliek Duitsland, Nederland en Oostenrijk). De groene partijen nemen in deze samenhang een unieke plaats in. Nauwelijks enige andere maatschappelijke of politieke organisatie heeft zich als geheel uitgesproken voor de invoering van een basisinkomen. Slechts heel sporadisch, in Denemarken, Ierland en Nederland, vindt het idee van het basisinkomen bredere steun binnen delen van de vakbeweging. Dat betreft dan meer concreet bonden van ongeschoolde en veelal relatief slechter betaalde werkers. Over de gehele linie voelen vooral de gevestigde organisaties en partijen ter linkerzijde, in het bijzonder de sociaal-democratische partijen en de vakbeweging, zich geroepen het strijdperk met tegenargumenten te betreden. De beweegredenen zijn tweeledig. Allereerst appelleert het basisinkomen veel sterker dan dat bij organisaties en partijen uit het centrum of de rechterzijde van het politieke spectrum het geval is, aan de politieke doeleinden en vaak ook programmapunten van deze organisaties en partijen. Op zoek naar oplossingen voor de gevolgen van economische en maatschappelijke verschijnselen van de crisis en nieuwe uitdagingen in de toekomst kruist het basisinkomen meer en meer het pad van geformuleerde oplossingen van 'traditioneel links'. Daarnaast bestaan binnen deze organisaties zelf kleinere of grotere minderheden die pleidooien voeren voor invoering van een basisinkomen.

Tenslotte leert de internationale discussie dat in de verhouding tussen de ontwikkeling van de welvaartsstaat en het (institutionele en sociaal-politieke) draagvlak voor het basisinkomen als reële optie, twee factoren van belang zijn : enerzijds de ontwikkeling van de werkgelegenheid (en werkloosheid), anderzijds de specifieke aard van bestaande stelsels (meer in de richting van een op

Bismarck, dan wel een op Beveridge georiënteerd stelsel). Meer in het algemeen kunnen vier groepen van landen worden onderscheiden.

- (a) Spanje, Portugal en Griekenland, met hun relatief onderontwikkeld stelsel van sociale zekerheid en een zwakke economische basis. In deze landen krijgt de discussie over het basisinkomen geen voet aan de grond.
- (b) Noorwegen, Zweden, en in wat mindere mate Finland. Deze landen worden gekenmerkt door een duurzame traditie op het gebied van een actief arbeidsmarktbeleid. Dat komt tot uitdrukking in een hoge arbeidsmarktparticipatie en lage werkloosheidscijfers. Deze primaire oriëntatie op betaalde arbeid, met een daaraan gekoppelde eenduidige relatie tussen arbeid en inkomen, heeft de gedachtenvorming over het basisinkomen vertraagd.
- (c) België, de Bondsrepubliek Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en tot op zekere hoogte ook Italië, landen waar het stelsel van sociale zekerheid hoofdzakelijk een Bismarckiaans (verzekerings)karakter draagt en (met uitzondering van Oostenrijk) de werkloosheid hoog is. Algemene minimumvoorzieningen zijn hier niet of nauwelijks van de grond gekomen. In deze landen spitst de discussie over de toekomst zich voornamelijk toe op verbeteringen binnen het bestaande stelsel zelf, met name de introductie van een algemeen sociaal minimum. Dat biedt zeker, zoals meer recentelijk ook blijkt, mogelijkheden om de idee van het basisinkomen te introduceren. Het debat is in deze landen evenwel nog relatief jong met als gevolg dat het maatschappelijk draagvlak en ook het aantal concreet uitgewerkte voorstellen beperkt is.
- (d) Landen waar binnen de sociale zekerheid een Beveridgiaanse oriëntatie dominant is en de werkloosheid hoog, Denemarken, Ierland, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Hier lijkt de voedingsbodem voor een discussie over het basisinkomen gunstiger dan elders. De relatieve ontkoppeling van de verhouding tussen arbeid en inkomen ten gevolge van de hoge werkloosheid (en in Nederland tevens nog een lage arbeidsmarktparticipatie), en het bestaan van universele *flat-rate* uitkeringen, een financiering via algemene middelen en een uitvoering in handen van regionale of centrale overheden reduceren de kloof tussen de bestaande praktijk en een eventuele invoering van een basisinkomen. Hoewel ook in deze landen het maatschappelijk draagvlak nog altijd heel beperkt is, lijken belangrijke maatschappelijke en politieke organisaties en partijen toch wat meer open te staan voor alternatieven in de richting van een basisinkomen.

3. HET BASISINKOMEN ALS EEN MAATSCHAPPELIJK PROJECT

De analyse van de internationale discussie maakt het mogelijk zicht te krijgen op bredere sociaal-politieke samenhangen, zoals de verhoudingen tussen bestaande stelsels van sociale zekerheid en opties voor een basisinkomen, de contouren van onderliggende doeleinden, toekomstige problemen en uitdagingen, concrete voorstellen en modellen voor de invoering van een basisinkomen en bestaande maatschappelijke en politieke ondersteuning. Deze aspecten voeren terug naar de drie hypothesen van het project : vormt het basisinkomen een alternatieve uitkering (hypothese 1), een nieuw paradigma voor maatschappelijke ordening (hypothese 2) of een onlosmakelijke eenheid van beide opties (hypothese 3) ?

Om op deze vragen een antwoord te formuleren zij allereerst een meer algemene observatie op basis van onderzoek naar de welvaartsstaat en stelsels van sociale zekerheid gepresenteerd. Discussies, en ook politieke strijd omtrent de invoering, de formatie of hervorming van programma's binnen de welvaartsstaat of binnen stelsels van sociale zekerheid vormen geen gebeurtenissen op zichzelf. Zij maken deel uit van bredere processen van sociale en politieke ordening, waaraan *maatschappelijke projecten* ten grondslag liggen. De term 'maatschappelijk project' refereert aan een min of meer coherent geheel van opvattingen en ideeën op demografisch (volume en samenstelling van bevolking), economisch (productie, accumulatie en verdeling), sociaal (sociale configuratie, socialisatie, en maatschappelijke cohesie), politiek (natie- en staatsvorming, burgerschap, politieke rechten, dominantie, hegemonie, legitimiteit en veiligheid), cultureel (natievorming in termen van taal, communicatie, socialisatie, normen en waarden) en institutioneel (staatsvorming, institutionalisering en organisatie) terrein omtrent de ordening van de samenleving en het specifieke karakter van de verhouding tussen staat en maatschappij.

In meer theoretische zin kan de aard van gehanteerde projecten aan de hand van twee assen worden geclassificeerd : marktgericht versus collectief en selectief versus universeel. De as marktgericht/collectief kent als centraal thema de vraag waar de primaire verantwoordelijkheid voor de reproductie van levensvoorwaarden van burgers is gelegen. Het beantwoorden van die vraag geeft aanleiding tot het onderscheiden van vier posities : van marktgerichte oplossingen (de markt vormt het belangrijkste terrein voor reproductie), via subsidiaire (primaire taak bij het gezin, de onderneming, de bedrijfstak en/of de sociale partners) en institutionele (een belangrijke taak voor de overheid), tot collectieve oplossingen (maatschappelijke collectieven op decentraal niveau met een overheid die vol-

doende randvoorwaarden schept). Deze oplossingen geven in belangrijke mate richting aan de wijze waarop de verhouding tussen staat en maatschappij, en de relatie tussen de overheid en haar burgers binnen het sociaal-economische beleid gestalte krijgt. De selectief/universele as heeft betrekking op de meer concrete wijze waarop arrangementen binnen de welvaartsstaat, sociale zekerheid, gezondheidszorg, onderwijs, en derhalve ook een mogelijke variant van het basisinkomen worden ingericht. Toegespitst op de vormgeving van enige variant van het basisinkomen kan het onderscheid tussen een selectieve en een universele optie worden gedefinieerd in termen van verschillen tussen pleidooien voor beperkte en niet-redistributieve voorzieningen, strenge kwalificatie-eisen, specifieke belangengroepen, het hanteren van een inkomenstoets, het waarborgen van minimale levensvoorwaarden en het min of meer gescheiden houden van de diverse terreinen van sociaal beleid aan de ene kant; universele en redistributieve voorzieningen, algemene claims, een brede kring van doelgroepen, het afschaffen van door inkomen-getoetste elementen, handhaving van een meer dan minimaal niveau van levensvoorwaarden en integratie van beleids-terreinen aan de andere kant.

Bij nadere analyse van de internationale discussie over het basisinkomen kunnen twee min of meer consistente maatschappelijke projecten worden onderscheiden. Allereerst worden voorstellen tot invoering van een basisinkomen naar voren geschoven, voornamelijk in termen van een negatieve inkomstenbelasting of een gedeeltelijk basisinkomen, gebaseerd op bovengenoemde markt-georiënteerde lijnen van argumentatie, en bedoeld bestaande dominante economische, sociale en institutionele verhoudingen te vestigen. De chronologie van deze optie voor een *alternatieve uitkering* (hypothese 1) reikt van Milton Friedman, James Tobin, de Regering Heath, individuen als leden van ofwel liberale en confessionele politieke partijen in hun geheel, tot adviesorganen van regeringen in Canada en Nederland (7). Dit maatschappelijk project kan worden omschreven als een markt-georiënteerd/selectief project. Markt-georiënteerd in termen van zijn argumentatie en zijn centrale oriëntatie bij het beantwoorden van de vraag waar de primaire verantwoordelijkheid ligt voor de reproductie van levensvoorwaarden van burgers, en selectief in termen van de concrete uitwerking (minimale bestaanszekerheid of zelfs minder dan dat, proportionele financiering, gericht op huishoudens en specifieke doelgroepen, strikte toekenningsvoorwaarden en middelentoets). Ten tweede worden voorstellen tot invoering van een basisinkomen gelanceerd, voornamelijk in de vorm van een volledig basisinkomen (maar ook andere typen zoals een contractueel basisinkomen, een huishouden basisinkomen of zelfs een negatieve

inkomstenbelasting), aanbevolen op basis van bovengenoemde collectieve lijnen van argumentatie, en gericht op nieuwe vormen van (ecologisch verantwoorde) productie en distributie, en meer egalitaire maatschappelijke en personele verhoudingen (tussen generaties, sociale klassen en sexen). De geschiedenis van deze *nieuwe paradigma* optie (hypothese 2) loopt van Jozef Popper-Lynkeus, Clifford Douglas, Jacques Duboin, Robert Theobald, tot de groene en radicale partijen, een enkele vakbond, kerken, nieuwe sociale bewegingen, organisaties van uitkeringsgerechtigden, kleinere en grotere minderheden in groene partijen, sociaal-democratische partijen, grotere vakbonden, als ook individuele politici en wetenschappers doorheen heel Europa (8). Het maatschappelijke project kan worden omschreven als een collectief/universeel project. Collectief in termen van zijn argumentatie en zijn centrale oriëntatie bij het beantwoorden van de vraag waar de primaire verantwoordelijkheid ligt voor de reproductie van levensvoorwaarden van burgers, en universeel in termen van de concrete uitwerking (maatschappelijke participatie als maatstaf voor de hoogte van het basisinkomen, volledige indexering, gefinancierd via milieu- en kapitaalheffingen, optimale participatie van burgers bij de besluitvorming en uitvoering, herverdelende werking).

Beide opties figureren derhalve binnen de internationale discussie over het basisinkomen. *Eén* exclusieve optie voor het basisinkomen bestaat niet, noch als alternatieve uitkering, noch als nieuw paradigma. Waar concrete voorstellen worden gelanceerd, bepalen het karakter van het onderliggende maatschappelijke project, de keuze voor een specifiek type basisinkomen (volledig, partieel, contractueel, huishouden of een negatieve inkomstenbelasting), en zijn nadere concretisering langs de as selectief/universeel de uiteindelijke reikwijdte van het voorstel.

Recentelijk duikt zelf de derde optie, alternatieve uitkering én nieuw paradigma, ofwel de invoering van het basisinkomen als eerste stap op weg naar meer radicale veranderingen (hypothese 3), in de internationale discussie over het basisinkomen op. In deze samenhang moeten een voorstel van de Politieke Partij Radikalen (PPR) in de discussie in Nederland worden genoemd, als ook de optie van David Purdy (een partieel basisinkomen als een *transformatory project*) in het Verenigd Koninkrijk, en meer algemene discussies in de Bondsrepubliek Duitsland over de *Soekelung des Sozialsystems* (een incrementalistische hervorming van het stelsel van sociale zekerheid) (9).

Samenvattend kan worden gesteld dat de centrale vraag voor de toekomst niet luidt: 'Voor of tegen het basisinkomen?' Het basisinkomen lijkt een toepasbare optie binnen diverse soorten maatschappelijke projecten. Belangrijker zijn de vragen naar de meer specifieke vormgeving van het basisinkomen: een negatieve inkomstenbelasting of een volledig, partieel, huishouden of contractueel basisinkomen. En de kernvraag vormt de aard van het maatschappelijk project dat achter het basisinkomen schuil gaat.

4. TOEKOMSTBEELDEN

De discussie over het basisinkomen is niet alleen interessant als zelfstandig thema, of vanuit het perspectief dat het basisinkomen mogelijke oplossingen biedt voor de sociale zekerheid meer in het algemeen. Deze discussie levert ook gezichtspunten die van nut kunnen zijn bij een nadere evaluatie van bestaande stelsels van sociale zekerheid en toekomstige (ook heel nabije) veranderingen binnen die stelsels. Deze stelling kan aan de hand van vier stellingen nader worden onderbouwd.

Allereerst, ook wanneer het basisinkomen niet als een serieuze optie voor de toekomst wordt beschouwd, kunnen de argumenten voor en tegen deze optie licht werpen op de sterke en zwakke kanten van de bestaande sociale zekerheid. Het hele palet van overwegingen die in het debat over het basisinkomen naar voren worden geschoven, vestigen de aandacht op macro-economische problemen en uitdagingen (economische groei, innovatie, technologie, produktiviteit en kosten; werkgelegenheid en werkloosheid, crisis van de arbeidsmarkt, en arbeidskosten; arbeid, organisatie van arbeid, arbeidsvormen en werk-omstandigheden), micro-economische problemen en uitdagingen (arbeidsmarktgedrag en mobiliteit; flexibiliteit en her-, bij- en omscholing; werk-omstandigheden en arbeidsvreugde), sociale problemen en uitdagingen (individualisering en onafhankelijkheid; het gezin als basis van bestaan en verzorging; de strijd tegen het patriërchaat; economische onafhankelijkheid van vrouwen; solidariteit, gelijkheid en ongelijkheid, en armoede), politieke problemen en uitdagingen (sociaal burgerschap, participatie en integratie; macht en machtsverhoudingen), institutionele problemen en uitdagingen (vereenvoudiging en beëindiging van extensieve controles; efficiency, ontbureaucratisering en lagere uitvoeringskosten; armoedeval, niet-gebruik en stigmatisering; ruimte voor particulier initiatief) en ecologische problemen en uitdagingen (alternatieve pro-

duktie, zelfhulp; bescherming van schaarse bronnen). Dit breed spectrum aan argumenten kan het veelal nogal beperkte debat over de toekomst van de sociale zekerheid van nieuwe impulsen voorzien. Discussies over lange-termijn ontwikkelingen binnen de welvaartsstaat of stelsels van sociale zekerheid betreffen geen relatief beperkte problematieken, of eenvoudigweg institutionele of technische zaken. Het betreft een min of meer fundamentele discours over de economische, sociale en politieke ordening van de maatschappij, over productie en verdeling van goederen en diensten, over werk en inkomen, over levensvoorwaarden en welzijn, over geluk en ellende.

Ten tweede, de optie van het basisinkomen loopt in zekere zin parallel aan een meer algemene ontwikkeling binnen westerse stelsels van sociale zekerheid, de 'ontwikkeling van via bijdragen gefinancierde uitkeringen naar middelen-getoetste uitkeringen', ofwel de trend van 'sociale zekerheidsstelsels' naar 'bijstandsstelsels'. Deze trend kan aan twee factoren worden toegeschreven: maatschappelijke ontwikkelingen die het aantal personen dat een beroep moet doen op de bijstand, doet toenemen en de politieke besluitvorming, waarbij de toelatingsvoorwaarden voor de diverse verzekeringen worden aangescherpt en het niveau van de uitkeringen wordt verlaagd. De werkloosheid is gedurende de jaren tachtig in vrijwel alle westerse welvaartsstaten sterk toegenomen. Dat leidt tot een forse stijging van het aantal langdurig werklozen en werkloze jongeren, groepen uitkeringsgerechtigden die in belangrijke mate hun toevlucht moeten nemen tot de bijstand. Beide vormen van werkloosheid zijn in absolute en relatieve termen, als aandeel aan de totale werkloosheid tussen 1970 en 1985 aanzienlijk gegroeid. Voor België neemt het aantal werkloze jongeren (jonger dan 25 jaar) toe van 20.300 in 1970 (25,4 procent van het totale aantal werklozen) naar 195.000 in 1985 (43,9 procent), voor de Bondsrepubliek Duitsland van 18.200 naar 562.000 (24,4 procent), voor Frankrijk van 84.900 (31,5 procent) naar 944.000 (38,4 procent) en voor Nederland van 14.700 (31,5 procent) naar 286.000 (37,6 procent). In het Verenigd Koninkrijk staan in 1985 1,2 miljoen jongeren als werkloze geregistreerd, 37,8 procent van het totale aantal werklozen. Een schets van de langdurige werkloosheid geeft een vergelijkbare ontwikkeling te zien. In België neemt het aandeel van personen die langer dan één jaar werkloos zijn, aan de totale werkloosheid tussen 1975 en 1985 toe van 35,9 tot 58,1 procent, in de Bondsrepubliek Duitsland van 9,6 tot 31,0 procent, in Frankrijk van 11,1 tot 30,4 procent, in Nederland van 22,6 (1976) tot 53,9 procent, en in het Verenigd Koninkrijk van 16,6 (1976) tot 41,3 procent. Daarnaast groeit in diezelfde periode ook het aantal éénoudergezinnen dat een beroep op de bijstand moet doen. Deze ontwikkeling leidt tot een welhaast explosieve groei van het aantal

personen dat is aangewezen op een bijstandsuitkering. In de Bondsrepubliek Duitsland neemt dat aantal toe van 1,5 miljoen in 1970 naar 2,3 miljoen in 1980, in Ierland van 188.000 naar 229.000, in Nederland van 299.000 naar 495.000 in 1982 en in het Verenigd Koninkrijk van 2,7 miljoen naar 4,3 miljoen (9). Vergelijkbare cijfers voor meer recente jaren ontbreken, maar de trend voor de periode tussen 1970 en 1980 heeft zeker scherpere vormen aangenomen. Voor Nederland geldt als aanwijzing de sterke groei van het aantal werklozen dat is aangewezen op een uitkering volgens de Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers van 101.000 (39,4 procent van het totale aantal werklozen met een uitkering) in 1980 tot 385.000 (66 procent) in 1985. Daarnaast treedt meer en meer, en in Nederland zeker na de stelselherziening, een daling op van het aantal uitkeringen op een boven-minimaal niveau. Waar in 1980 nog 20 procent van de uitkeringen (exclusief de bovenminimale pensioenen) een boven-minimaal karakter draagt, daalt dat cijfer voor 1984 naar 16 procent en voor 1989 naar 14 procent (10).

In meer algemene zin markeren deze trends binnen westerse stelsels van sociale zekerheid een ontwikkeling van 'verzekeringssystemen' naar 'bijstandssystemen' of 'ministelsels'. Een ontwikkeling die de kloof tussen de bestaande sociale zekerheid en een basisinkomen aanzienlijk verkleint en de actualiteit van de discussie over het basisinkomen accentueert.

Ten derde opent het basisinkomen nieuwe mogelijkheden voor een heroverweging van de verhouding tussen staat en burgers in termen van sociaal burgerschap (*social citizenship*). In de geschiedenis van de welvaartsstaat en het stelsel van sociale zekerheid heeft de relatie tussen overheid en burgers inzake de reproductie van levensvoorwaarden belangrijke veranderingen doorgemaakt. Aanvankelijk krijgt deze relatie vorm binnen de armenwetten. Daarbij is sprake van een eenzijdig afhankelijke verhouding waaraan de burger nauwelijks enige status als staatsburger kan ontleen. Dat verandert met de opkomst van de moderne sociale zekerheid en de politieke democratie. Een deel van de burgers als werknemers binnen de werknemersverzekeringen en later een toenemend aantal burgers, nu als burger binnen universele verzekeringen, de volksverzekeringen, verwerven de status van sociaal burgerschap. Recentelijk tekent zich een soort 'paradox van het sociale burgerschap' af. Steeds meer burgers worden voor hun garantie van bestaanszekerheid direct afhankelijk van de overheid. Feitelijk treedt in die zin een verdieping op van de relatie tussen overheid en burgers. Alleen, die relatie neemt sedert enige jaren om diverse redenen een problematisch karakter aan: het niveau van de garantie van bestaanszekerheid

daalt in termen van koopkracht en ten gevolge van een toenemende differentiatie wordt de regelgeving ingewikkelder; dat leidt enerzijds tot de noodzaak scherpere controle uit te oefenen, anderzijds tot problemen in de sfeer van het niet-gebruik en stigmatisering. In dat kader kan een discussie over de invoering van een basisinkomen nieuwe inhoud geven aan het begrip burgerschap en de mogelijkheid bieden de verhouding tussen overheid en burgers, en dan met name dat deel van de burgers dat voor zijn garantie van bestaanszekerheid direct op de overheid is aangewezen, opnieuw te definiëren.

Ten vierde, het basisinkomen als vraagstuk op de politieke agenda. In de meeste westerse landen speelt het debat over het basisinkomen slechts een marginale rol in de bredere discussie over de toekomst van de sociale zekerheid. Dominante maatschappelijke en politieke organisaties volgen in grote lijnen bestaande paden en weigeren de optie van het basisinkomen als een toekomstbeeld voor de sociale zekerheid aan een nader onderzoek te onderwerpen. Toch, ook bestaande stelsels van sociale zekerheid waren zelden de resultante van revolutionaire veranderingen. Integendeel, vele verworvenheden van de welvaartsstaat rusten op *piece-meal engineering*. De ontwikkeling van hedendaagse stelsels van sociale zekerheid in de richting van 'bijstandsstelsels' of 'mini-stelsels' kan de weg vrijmaken voor een incrementalistische omvorming langs lijnen die grenzen aan een basisinkomen.

5. BESLUIT

Nog een slotstelling, als een soort epiloog. Het wordt tijd bestaande stelsels van sociale zekerheid aan een fundamenteel onderzoek te onderwerpen en wel op diverse gronden. In het licht van problemen en uitdagingen die aan de horizon opdoemen en de ontwikkeling in de richting van minimale publieke bescherming, is het eenvoudigweg in institutionele zin (om maar niet te spreken van economische, sociale, politieke en ecologische argumenten) niet in te zien waarom een totaal gefragmenteerd stelsel van voorwaardelijke uitkeringen de voorkeur verdient boven een (relatief) eenvoudige onvoorwaardelijke oplossing. De negatieve balans van niet-gebruik, werkloosheid-val, armoede-val, stigmatisering, bureaucratische kosten, inefficiency, toenemende controle en 'kolonisatie van de privé-sfeer' groeit met de dag.

Een eerste stap in de richting van een eenvoudiger stelsel zou een 'basisverzekerings(plus)stelsel' kunnen zijn. Op het basisniveau (geheel publiek) wordt een, grotendeels onvoorwaardelijke, basisuitkering gewaarborgd voor alle lange-termijn problematieken (ouderdom, arbeidsongeschiktheid, langdurige werkloosheid, weduwen en wezen, bijstand, kinderbijslag). Op dit niveau kunnen voor sommige leeftijdsgroepen en/of specifieke groepen van burgers afhankelijk van maatschappelijke noodzaak zekere voorwaarden (in termen van arbeid) worden geformuleerd. Boven dat eerste, minimale niveau kan een tweede niveau (het 'plus'-niveau) van loongerelateerde uitkeringen worden gevormd voor ziekte, kortdurende werkloosheid en pensioenen. Op dit niveau bestaan optimale mogelijkheden om werkgevers en werknemers eigen verantwoordelijkheid te laten nemen op voorwaarde dat dit niet ontaardt in bureaucratie en kostenverhoging. Afgezien van verschillen in de hoogte van de uitkering, kan een dergelijk 'basisverzekerings(plus)stelsel' ook de weg openen voor integratie op een supranationaal niveau.

VOETNOTEN

- (1) Enige publikaties betreffende dit project : Roebroek, J.M. en E. Hogenboom, *Basisinkomen. Alternatieve uitkering of nieuw paradigma ?*, Den Haag, VUGA, 1990; Roebroek, J.M. en E. Hogenboom, *Basisinkomen. Alternatieve uitkering of nieuw paradigma ? Samenvatting : De stand van de discussie*, Den Haag, VUGA, 1990; Roebroek, J.M. en E. Hogenboom, *Basic Income. Alternative benefit or a new paradigm for social welfare ?*, Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1990; Roebroek, J.M. en E. Hogenboom, 'Basic Income. Alternative benefit or a new paradigm for social welfare?', *BIRG Bulletin*, nr. 11, Spring/Summer 1990; Roebroek, J.M. en E. Hogenboom, 'De toekomst van een debat dat achter ons ligt. De discussie over sociale zekerheid, basisinkomen en Europa 1992', *Tijd en Taak*, 6 oktober 1990.
- (2) Roebroek, J.M. en T. Berben, 'The Netherlands', in P. Flora (ed.), *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II*, Volume 4, Berlijn/New York, 1987, blz. 732 (Tabel 16) en blz. 737 (Tabel 737).
- (3) Alber, J., 'Germany', in Flora, P. (ed.), *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II*, Volume 4, Berlijn/New York, 1987, blz. 339-340 (Tabellen 18-19).

- (4) Meer dan één periodisering wordt gehanteerd in recente analyses van de ontwikkeling van westerse welvaartsstaten (zie bijvoorbeeld Flora, P. en J. Alber, 'Modernisation, Democratisation, and the Development of Welfare States in Western Europe', in Flora, P. en A. Heidenheimer (eds.), *The Development of Welfare States in Europe and America*, New Brunswick (Second Edition), 1984, pp. 37-80; Hecllo, H., 'Towards a New Welfare State', in Flora, P. en A. Heidenheimer (eds.), *op. cit.*, 1984, pp. 383-406). Overeenstemming lijkt te bestaan omtrent de volgende indeling : 1870s-1910s fase van opstarten; 1920s-1930s fase van uitbreiding; 1940s-1960s fase van completering, en 1970s-1980s fase van consolidatie.
- (5) Zo worden, bijvoorbeeld, in de jaren tijdens en na de Tweede Wereldoorlog in vrijwel alle Westeuropese landen diepgaande studies gemaakt (de Commissie Beveridge in het Verenigd Koninkrijk, de Commissie Van Rhijn in Nederland, de CEPAG Commissie in België, de Commissie D'Aragona in Italië) om antwoorden te formuleren op de vraag op welke wijze stelsels van sociale zekerheid na de oorlog herzien kunnen worden.
- (6) Bellamy, E. (1888), *Looking Backward*, Harmondsworth, 1983; Bellamy, E., *Equality for All*, New York, 1897; Douglas, C.H. (1920), *Economic Democracy*, Sudbury, 1973; Douglas, C.H. (1924), *Social Credit*, London, 1937; Duboin, *Libération. Des bras à la machine, de la disette à l'abandonce, de l'échange à la distribution*, Paris, 1936; Hertzka, Th., *Freiland. Ein soziales Zukunftsbild*, Leipzig, 1890; Kropotkin, P., *Der Wohlstand für Alle*, Zürich, 1918; Popper-Lynkeus, J., *Das Recht zu Leben und die Pflicht zu Sterben*, Dresden, 1878; Popper-Lynkeus, J., *Die allgemeine Nährpflicht als Lösung der sozialen Frage*, Dresden, 1912; Rhys-Williams, J., *Something to Look forward to*, Londen, 1943.
- (7) Engels, W. en W. Stützel, *Teilhabesteuer. Ein Beitrag zur Vermögenspolitik, zur Verbesserung der Kapitalstruktur und zur Vereinfachung des Steuerrechts*, 2e Auflage, Frankfurt am Main, 1968; Friedman, M., *Capitalism and Freedom*, Chicago, 1962; JOVD, *Resolutie Sociale zekerheid*, Amsterdam, 1982; Kronberger Kreis, 'Mehr Mut zum Markt - Wege zur Erneuerung der sozialen Marktwirtschaft', in Voss, R. en N. von Weller (eds.), *Wohin treibt die Wirtschaft ?*, Stuttgart, 1984; Parker, H., *Action on Welfare. Reform of Personal Income Taxation and Social Security*. Social Affairs Unit-Research Report 4, Londen, 1984; Parker, H., *Instead of the Dole. An Enquiry into Integration of the Tax and Benefit Systems*, Londen/New York, 1989; PVV, *De verzorgingsstaat aan hervorming toe*, Brussel, 1982; Royal Commission on the Economic Union and Development Prospects for Canada, *Report of the Royal Commission on the Economic Union and Development Prospects for Canada*, Ottawa, Ontario, 1985; Tobin, J., J.A. Pechman and P.M. Mieszkowski, 'Is a

Negative Income Tax Practical?', *The Yale Law Journal*, Vol. 77, 1967/68; Vince, P., 'Basic Incomes : Some practical arrangements', *BIRG- Bulletin*, nr. 5, 1986; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Waarborgen voor zekerheid*, Den Haag, 1985.

- (8) Adler-Karlsson, G.A., 'Gedanken zur Vollbeschäftigung', *MittAB*, nr. 4, 1979; AGALEV, *Naar een groene economie*, Ontwerp teksten Kongresvoorbereiding, september 1984; Bassey, M., 'National Benefit', *Resurgence*, nr. 110, 1985; Beer, P. de, 'De financiering van het basisinkomen', *Werkgroep PvdA Voor Basisinkomen*, nr. 1, september 1985; Blickhäuser, A. en M. Molter, 'Garantierte Lebenssicherung für Frauen', in Opielka, M. en G. Vobruba (eds.), *Das Garantierte Grundeinkommen*, Frankfurt am Main, 1986; Collectief Charles Fourier, 'De universele uitkering', *Arbeid Morgen. Vijf Ideeën*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1984; Douglas, C.H., *Economic Democracy*, Sudbury, 1973; Douglas, C.H., *Social Credit*, Londen, 1937; Duboin, J., *Libération. Des bras à la machine, de la disette à l'abondance, de l'échange à la distribution*, Parijs, 1936; Federation of Claimants Unions, 'A Guaranteed Minimum Income', *Women and Social Security*, plaats en datum onbekend; Gerhardt, K.U. en A. Weber, 'Garantiertes Mindesteinkommen. Für eine libertären Umgang mit der Krise', in Schmid, Th. (ed.), *Befreiung von falscher Arbeit*, Berlijn, 1984; Gorz, A., *Les Chemins du Paradis*, Parijs, 1983; Green Alliance, *A Green manifesto for a simply better Ireland*, Dublin, februari 1987; Gretschnann K., 'Garantiertes Minimum (Von Recht auf Arbeit zum Recht auf Einkommen)', in Brun, R. (ed.), *Erwerb und Eigenarbeit. Dualwirtschaft in der Diskussion*, Frankfurt am Main, 1985; Grözinger, G., 'Finanzierungsaspekte eines garantierten Grundeinkommens', in Opielka, M. en G. Vobruba (eds.), *op. cit.*, 1986; Hogervorst, S., *Welzijn, arbeid en zekerheid. Enige reflecties over maatschappij en welzijn*, Assen/Maastricht, 1985; IOC-MAB, *Tiet veur een pafke. Bijdrage aan het basisinkomendebat*, Hasselt, datum onbekend; Jordan, B., 'The Social Wage : A Right for All', *New Society*, 26 april 1984; Landelijk Beraad Uitkeringsgerechtigden, *Een basisinkomen van 1500 gulden per maand*, Utrecht, 1986; Lewis, P., 'A Basic Income for Youth', *BIRG-Bulletin*, nr. 6, 1986; LINKS, *Een links krisissalternatief*, Roodboek 3, Leuven, 1983; Miller, A., *Basic Income and Women*, Edinburgh, 1986; Möller, C. en I. Hehr, 'Frauenarbeit-Frauenarmut', in Opielka, M. en I. Ostner (eds.), *Umbau des Sozialstaats*, Essen, 1987; Ojik, B. van, *Basisinkomen*, PPR Studiestichting, Amsterdam, 1982; Popper-Lynkeus, J., *Die allgemeine Nährpflicht als Lösung der sozialen Frage*, Dresden, 1912; Rhys-Williams, J., *Something to Look forward to*, Londen, 1943; Salverda, W., 'Basisinkomen en inkomensverdeling. De financiële uitvoerbaarheid van een basisinkomen', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 8, nr. 1, 1984; Stroeken, J., *Sociale zekerheid in*

een vrije en technologische maatschappij. Een economisch perspectief, Deventer, 1986; Theobald, R., *Free Men and Free Markets*, New York, 1963; Voedingsbond FNV, *Met zijn allen roepen in de woestijn. Een tussenrapport over het lossen maken van de band tussen arbeid en inkomen*, Utrecht, 1981; Voedingsbond FNV, *En hij zag dat het goed was ...*, Utrecht, september. 1985; Werkplaats Basisinkomen, *Heilsleer of Haarlemmerolie ?*, *Waarom de werkplaats een basisinkomen wil*, Amsterdam, 1989; Wohlgenannt, L., 'Grundeinkommen ohne Arbeit - Modell und finanzielle Rahmenbedingungen in Oesterreich', in Bundesministerium für Arbeit und Soziales, *Forschungsberichte aus Sozial- und Arbeitsmarktpolitik*, nr. 16, Wenen, 1987.

- (9) Ojik, B. van, *Basisinkomen. Over arbeidsethos, inkomen en emancipatie*, PPR Studiestichting, Amsterdam, 1985; Purdy, D., *Social Power and the Labour Market. A radical approach to labour economics*, Londen, 1988.
- (10) Millar, J., 'Barriers to equal treatment and equal outcome : Meanstesting and unemployment', in ISSA, *Equal treatment in social security*, Studies and Research, nr. 27, Geneva, 1988; Oorschot, W. van en Schell, J., *Meanstesting in Europe. A growing concern*, Reeks Sociale Zekerheidswetenschap Studies, Tilburg, 1989.
- (11) Al deze cijfers zijn ontleend aan Oorschot, W. van en J. Schell, *op. cit.*, 1989 (Tabellen 3, 4 en 6).
- (12) Zie voor deze cijfers Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Financiële Nota Sociale Zekerheid 1990*, Den Haag, 1989, blz. 20 en blz. 148-151.